

Жанравыя магчымасці дакументальна-мастацкіх запісак Максіма Гарэцкага "На імперыялістычнай вайне" ў выяўленні экзістэнцыяльнай свядомасці чалавека

Дакументальна-мастацкія запіскі "На імперыялістычнай вайне" — арыгінальны жанр дзённікавай прозы, які мае свае спецыфічныя структурныя элементы і літаратурна-эстэтычныя вартасці. Прынцыпы адбору матэрыялу і яго падачы ў тэксце іншыя, чым у класічнай форме дзённіка, дзе традыцыйным было храналагічнае штодзённае дакладнае датаванне, але твор Гарэцкага з поўным правам можна аднесці да дзённікавай прозы. Прынцыпова важным для беларускага пісьменніка было тое, што аўтар рыхтаваў запіскі да выдання, а значыць, адпаведна апрацоўваў для чытача.

Запіскі "На імперыялістычнай вайне" — твор жанрава неаднародны (мастацкія замалёўкі, лісты і фрагменты лістоў ...), іррэгулярны (адсутнасць дакладнага датавання), шматфункцыянальны. Некаторыя назіранні Лявона Задумы фрагментарна самастойныя і нават кампазіцыйна завершаныя, пра што сведчаць падзагалоўкі запісак (Фарты. Уцёкі. Нёман. Абоз.) Розныя жанравыя варыянты надаюць твору арыгінальны літаратурны каларыт, ствараюць жывы эмацыянальны тон. І ў той жа час у запісках захоўваецца храналагічны прынцып апісання падзей, іх паступальная дынаміка.

Стылёвы лад дакументальна-мастацкіх запісак таксама неаднародны: у творы спалучаны ўласна штодзённыя запісы і мастацкія накіды. У кароткіх штодзённых занатоўках пераважае стыль прадметнай дакладнасці, эстэтыка голага факта. "29 жніўня.

Не давялося нам — ні яму ставіць, ні мне падпісваць (гаворка ідзе пра Георгіеўскія крыжы — Т.Т.)... 27 жніўня, аб 11 — 12 гадзіне ўночы, толькі я сцёпліўся на сон градушчы — трывога знімаецца з пазіцыі. Ехалі ноч, учарашні цэлы дзень, едзем сёння... Па маім кампасу выходзіць поўнач-усход, паўдзён-усход, але ўсход і ўсход... Што? Чаму?

Едзем хутка, спыняемся мала, не болей як на хвіліны тры, часам пяць — і ізноў едзем, едзем, едзем...

Няўжо адступаем? Едзем, а ззаду ў нас, дзесь далёка, не сціхаючы грыміць кананада" [1, с. 55]. Тэкст спрашаваны. Адсутнасць прыметнікаў і дзеепрыметнікаў надае занатоўкам сэнсавую шматзначнасць.

Мастацкія накіды Гарэцкага напоўнены праблемна-аналітычнымі разважанямі, аформленымі ў адпаведны стылёвы кантэкст, якія (накіды) сведчаць аб прафесійных задумках пісьменніка. "Сёння цэлы дзень хмарна. Праляцела граза. Быў дужа вялікі гром, маланка свістала бесперастанку. Дождж заліў нашу яму. Рабілі новы акуп. Я з духу выбіўся. <...> Увечары — ціха, ціха, як макам сеяў. Месяц поўны. Свежа-сцюдзёны. Журавы ляцелі: "Кур-кур... Кур!" Беленькі пачуў іх курканне і заплакаў, — зусім расклеіўся

наш мілы жыдзе. Кідаем усё і пры свечцы гуляем у новым акопе ў карты. Акоп — як дом" [1, с. 50]. Шматслайнасць стылёвай структуры робіць твор больш адметна выразным і паўней раскрывае дынаміку ўнутранага жыцця М.Гарэцкага, зменлівае аблічча яго уражанняў. Жанрава-стылёвы дуалізм дапамагае выявіць глыбінныя асновы ўласнага "я" беларускага пісьменніка, агаліць яго экзістэнцыяльныя сэнсы.

Спалучэнне дзённіка і запісак у адным творы абумоўлена, па-першае, аўтарскай ідэйна-тэматычнай дамінантай, якой з'яўляецца антываенная праблематыка. Па-другое, М.Гарэцкі не мог у ваенных умовах вытрымліваць строгую метадалагічную паслядоўнасць, душа мастака патрабавала творчага самавыяўлення, а франтавыя ўмовы гэтаму не спрыялі. "Я са страхам думаю, што мушу так жыць цэлых два гады. (Звычайныя салдаты служылі на цэлы год болей, і я пайшоў вальнапісаным, каб скараціць гэты тэрмін.) Мне шкода было загубленага часу, загубленых маладых сіл" [1, с. 12]. Безумоўна, у такіх умовах дзённік быў своеасаблівым тэрапеўтычным сродкам пераадолення і духоўнай адзіноты, і нейкім літаратурным практыкаваннем.

Аналітычны розум Гарэцкага не аказаўся замкнёным у стане экзістэнцыяльнай рэфлексіі, пісьменніка закружыў віхор ваенных падзей. Плынь уражанняў патрабавала дакладна фіксаваць тагачасны стан свету, пазбаўлены логікі і сэнсу. Вядома, Максім Гарэцкі не стаяў перад дылемай: дзённік ці запіскі. Кіраваўся мастак філасофскім прынцыпам успрыняцця жыцця, маштабаў гістарыі, ролі і месца чалавека ў ёй. І ўдалае спалучэнне дзённіка з запіскамі глыбей выявіла маштабнасць філасофскай думкі пісьменніка, антываенную светапоглядную пазіцыю мастака, глыбінныя асновы характару чалавека. Жанр запісак даваў магчымасць М.Гарэцкаму ствараць каларытныя характарыстыкі-партрэты салдат, афіцэраў ці то пад уражаннем асабістых зносін-кантактаў, ці то праз суму ўчынкаў чалавека.

У аўтабіяграфічным творы першапачатковае ўражанне ад сустрэчы з чалавекам можа мяняцца, бо мастак імкнецца за знешнім слоem характару спасцігнуць сутнасць чалавека наогул, глыбіні яго псіхалогіі. Але і аўтарская суб'ектыўная ацэнка вельмі важная, бо характаразуе патэнцыяльныя магчымасці пісьменніка як мастака і чалавека. Аўтар запісак "На імперыялістычнай вайне" — адначасова і суб'ект, і аб'ект аповяду, таму ў творы адлюстравана перш за ўсё дынаміка развіцця асобы творцы. Вобраз мастака займае адметнае месца ў вобразнай структуры запісак, праз яго самахарактарыстыку паказаны адносіны да падзей і да саслужыўцаў. Часам пісьменнік паўстае асобай імпульсіўнай і самакрытычнай, камунікабельнай і раздражнёнай, а часам неўраўнаважанай і цікаўнай.

На першы погляд цяжка адназначна вызначыць, што пераважае ў запісках: факты душэўнага жыцця ці карціны знешняга свету. Экстрэмальныя

знешнія ўмовы быццам бы ўраўнаважваюць гэтую прапорцыю: то аўтар свядома акцэнтуюе ўвагу на падзеях знешняга свету, то ўнутранае жыццё набірае дынаміку. Гэта залежыць ад таго, на якім аб'екце засяроджана ўвага мастака. Важна ўлічваць і той факт, што М.Гарэцкі разглядаў свае запіскі як матэрыял для будучага вялікага твора-эпапеі, пра што сведчыць наяўнасць міні-аповяданняў, міні-замалёвак, бытавых і пейзажных.

Матэрыял у запісках не толькі дакументальны, ён яшчэ і па-мастацку апрацаваны, і гэты апошні факт ёсць важкі аргумент на карысць таго, што "ўнутраны" чалавек больш прывабны для М.Гарэцкага. "Нет ничего интереснее второй жизни человека; внешняя жизнь выставлена напоказ всем. Внутренняя же, вторая жизнь есть скрытая основа, которая управляет всем существованием человека" [2, с.146], — пісаў У.Адоеўскі ў "Дзённіках".

Суб'ектыўныя перажыванні і формы іх увасаблення (сентыментальнае мысленне і адпаведны яму стыль) знайшлі выяўленне ў запісках, і ўсё ж галоўным прадметам даследавання застаецца рэчаіснасць у дынаміцы. Элементы суб'ектыўна-псіхалагічнага характару (перажыванні, уражанні, успаміны) — важны складнік запісак, але яны з'яўляюцца толькі састаўной часткай карціны аб'ектыўнага свету. І ў той жа час у творы няма механічнай фіксацыі падзей, дамінуе аналітычны пачатак, мастак здольны спасцігаць глыбіню праблем, вылучаць галоўнае, нягледзячы на экстрэмальныя ўмовы франтавога быту.

Вобразам у "Запісках" уласціва фрагментарнасць (гэтага вымагае спецыфіка жанру), аднабаковасць (не ў сэнсе спрошчанасць, а калі выдзяляецца звычайна адна рыса, якасць, з дапамогай якой ствараецца характарыстыка персанажа). Таму акцэнт часам можа быць зроблены ці на сацыяльным боку чалавека, ці на адзінкавай псіхалагічнай рысе — першым уражанні. Вобраз самога Лявона Задумы як аб'екта аповяду не пазбег аднабаковых ацэнак са службыўцаў, бо мастак даражыць чужымі думкамі, уражаннімі, не клапацячыся аб сваёй рэпутацыі. А вось Гарэцкаму-мастаку не ўласцівы аднабаковы погляд на чалавека, пісьменніцкі талент уздымае яго над "адзінкавым", "прыватным" у чалавеку і дазваляе ствараць паўнаважны тыповыя характары свайго часу. Нават у драматычных сітуацыях (смерць салдат) Гарэцкі здольны зафіксаваць глыбінную сутнасць чалавека і паказаць гэта ў дзённіку. Карціны баёў, разбурэнняў, гвалту М.Гарэцкі свядома малюе змрочнымі фарбамі, бо вайна для пісьменніка — гэта той антысвет, з якім змагаецца гуманная свядомасць мастака. Вайна здольна да такой ступені абвастрыць пачуццё адзіноты чалавека ў свеце, што ён губляе свой розум, душу. З гратэскай нагляднасцю паказвае М.Гарэцкі працэс і фізічнага, і духоўнага разлажэння чалавека на вайне.

Самым глыбока раскрытым вобразам у запісках з'яўляецца аўтабіяграфічны вобраз Лявона Задумы, які ваюе, пакутуе, перажывае, адчайваецца, шукае сваё месца ў пачварнай рэчаіснасці вайны. Пачуцці, эмоцыі часам перапаўняюць душу салдата Задумы, але дапытлівы розум заўсёды бярэ верх над падсвядомымі эмоцыямі. У апісанні сваіх уражанняў на вайне Гарэцкі ўздываецца да маштабных абагульненняў накшталт антыгуманнага ўздзеяння вайны на псіхіку асобы.

Не ў строгай паслядоўнасці з дня ў дзень паказаны падзеі ў запісках, аўтар занатоўвае іх у тым парадку, у якім яны ўздзейнічалі на эмоцыі, на свядомасць Лявона Задумы, а значыць, былі выключнымі для яго духоўнага жыцця. Узаемаадносінны ўнутранага і знешняга свету зафіксаваны ў запісках з боку іх псіхалагічнага ўплыву на асобу мастака.

Самаіронія і пранікнёны лірызм дапамаглі Гарэцкаму захаваць душэўную раўнавагу, выжыць ва ўмовах ваеннага ліхалецця. "Як ішоў ціха назад — агледзеўся. Месяц. Ядрана. Туман у доле. Шуміць цягнік. Машына: пых-пых! пых-пых! пых-пых! А колы грымяць: гру-ру-ру! гру-ру-ру! гру-ру-ру!.. Хораша! Супакой і хараство агарнулі мяне. Варта жыць на свеце" [1, с.17]. Лірычны роздум аб жыцці прасякнуты філасофскай думкай аб сутнасці быцця, лёсе чалавека на шляхах гісторыі і "адбітку гісторыі ў чалавеку, які выпадкова трапіў на яе шлях" (А.Герцен). "Ішоў на батарэю і па дарозе думаў: ці прыйдзе той час, што не будзе імперыялізму, нацыянальнага ўціску, багатых і бедных, сытых і галодных, цёплых і сцюдзёных, не будзе салдат, вайскавай службы, вайны? Калі наступіць гэты залаты век? Эх, вецер, вецер! Сцюдзёна, браце, жыць на свеце! Нашто і за што гадуем мы тут "звяроў"? Праклятыя казюлькі, на якую хваробу стварыла вас "разумная" прырода? Наіўнае пытанне! І Лебедзеў — казюлька, і я — казюлька, і ўсе мы — казюлькі. І тыя нашы заўзятая "свядомыя" беларусы, якія заўсёды вытыкалі мне падобныя развагі як слабасць духа, нягожую для праўдзівага адраджэцка-рэвалюцыянера, і яны самі — казюлькі...

А ўсё ж я рад, што родныя мае ўсе здаровы, што ў дварэ ўсё добра! І недарма ж мы тут ваюем, — да нечага ж давааемся. І калі тут не заб'юць, прыйдзе пара — паваюем і за што другое..." [1, с. 63].

Ліст аднапалчан да Лявона Задумы, які папраўляе здароўе ў бацькоўскай хаце, дэманструе падпарадкаванасць усёй канструкцыі запісак светапогляднаму зместу аўтарскай думкі: вайна нагадала аб сабе і дома, значыць — герой па-ранейшаму на вайне, маральна пакутуе і не прымае яе пачварны агідны характар. Іроніяй як прыёмам развянчання рэчаіснасці прасякнуты вобразы, якія спрабавалі спалучыць свой узнёслы духоўны ідэал з празаічным франтавым жыццём. Да прыкладу, падпаручнік Сізоў: узнёслыя намеры маладога афіцэра атрымаць баявую ўзнагароду ўспрымаюцца

чытачом як вынік развіцця яго характару і звязаны найперш з маральна-этычнымі нормаў асобы афіцэра. У запісках гэта не прапісана, але мы разумеем, што мары гэтыя невыпадковыя.

У дакументальна-мастацкіх запісках "На імперыялістычнай вайне" прысутнічае ўласцівая пісьменніку тэндэнцыя да выяўлення "праяў агульнага ў індывідуальна-асабовым" (Халізеў), да тыпізацыі, якая не засланіла індывідуальна-асабовае, "аб'ёмнае бачанне душэўнага жыцця" ў чалавеку [3, с.33]. Асоба, як пісаў М.Прышвін, можа і не быць маштабнай, можа заставацца непрыкметнай, "маленькай", "але яна заўсёды цэльная і самавітая" [4, с.190].

Літаратура XX ст. разбурае гэтую цэласнасць і паказвае свет чалавека як "нестабільны, аморфны, пазбаўлены пэўнай трываласці" [5, с.39]. У літаратуразнаўстве паявіўся нават тэрмін "внехарактерность" (Халізеў). Г.Гэсэ пісаў: "В действительности любое "я", даже самое наивное, — это не единство, а многосложный мир, это маленькое звездное небо, хаос форм, ступеней и состояний, наследственности и возможностей <...> Тело каждого человека цельно, душа — нет" [6, с. 260]. Начале гэтай тэндэнцыі ў беларускай літаратуры стаяў М.Гарэцкі. Беларускі пісьменнік заглябляўся ў сферу такіх тонкіх душэўных пачуццяў і перажыванняў, яго вабілі такія глыбіні псіхалагічнага жыцця ўласнага "я", што можна смела гаварыць пра Гарэцкага — прадаўжальніка лепшых экзістэнцыяльных традыцый рускай і замежнай літаратур.

Такім чынам, жанр дакументальна-мастацкіх запісак, у якім сышліся разам дакументалізм і мастацкасць, спрыяў арганічнаму спалучэнню дакументальных фактаў і духоўнага жыцця асобы ў экстрэмальных умовах вайны, фіксацыі найтанчэйшых пераходаў ад знешняга да ўнутранага. Напружанасць уласнага ўнутранага жыцця, перададзеная праз яго знешнія праявы, адлюстроўвае дынаміку мастацкага мыслення М.Гарэцкага: ад прозы жыцця — да паэзіі экзістэнцыяльнай душы ў навакольным свеце. Цікавасць да зменлівага вобразу самога сябе ў запісках ідзе ад светапоглядных устаноў аўтара на аб'ектывацыю з элементамі мастацкай выразнасці характэрных уласцівасцей сваёй асобы, якой нададзены якасці асобы чалавека наогул.

ЛІТАРАТУРА:

1. Гарэцкі М. Збор твораў. У 4-х т. Т. 3. На імперыялістычнай вайне; Віленскія камунары / М.Гарэцкі. — Мінск: Маст. літ., 1985. — 399 с.
2. Одоевский В.Ф. Хроника и особые происшествия. Дневник. 1859 — 1869. — Литературное наследство. Т.22 / В.Ф. Одоевский. — М., 1936. — с.

3. Грехнев В.А. Словесный образ и литературное произведение / В.А. Грехнев. — Нижний Новгород, 1997. — с.
4. Пришвин М.М. Дневники. 1920—1922 / М.М. Пришвин. — М.: "Московский рабочий", 1995. —334 с.
5. Хализев В.Е. Теория литературы. Учеб. 2-е изд. / В.Е.Хализев. — М.: Высш. шк., 2000. — 398 с.
6. Гессе. Г. Избранное / Г. Гессе. — М.: Худож. лит., 1977. — 414 с.